

8. АНАЛІТИКА



Ірина Олександрівна Якімова,

кандидат психологічних наук,
науковий співробітник відділу
моніторингу обдарованості дітей та молоді
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.923.38:199.928

РЕЗУЛЬТАТИ ДІАГНОСТИКИ РОЗВИТКУ РЕФЛЕКСИВНОГО КОМПОНЕНТА ОСОБИСТОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНО ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

Стаття посвячена описанню результатів діагностики розвитку рефлексивного компонента личности інтелектуально одарених старшокласників. Раскрывается суть понятия «рефлексия», предлагается авторское определение рефлексивного компонента личности. Представлены результаты статистической обработки данных исследования психологических особенностей развития рефлексивного компонента личности старшокласников с высоким, средним и низким показателями уровня развития интеллекта.

Ключевые слова: рефлексия, рефлексивный компонент личности, составляющие рефлексивности, интеллектуально одаренные старшокласники.

The diagnostics results of the personality reflexive component development of intellectually gifted high school students are described in the article. The essence of term 'reflection' is disclosed and the author's definition of personality reflexive component is given. The results of statistical data processing of the psychological peculiarities of personality reflexive component development according to high, medium and low level of intellectual development.

Key words: reflection, personality reflexive component, components of reflexivity, intellectually gifted high school students.

У сучасній психологічній науці спостерігається інтенсивне збільшення кількості досліджень з проблем рефлексії, поглиблений аналіз її теоретичних засад та методів проведення експерименту. Однак наразі немає не лише цілісної узагальненої психологічної концепції рефлексивності, а й єдиного підходу до її розробки, що є підґрунтям для нових емпіричних досліджень у цій галузі наукового знання [1].

Своєрідність проблеми рефлексії обумовлена унікальністю властивості рефлексивності. Завдяки цій властивості як «даності свідомості собі» людина розуміє, що наділена унікальною якістю, якої немає у жодній з живих істот, – здатністю усвідомлювати [5].

Для кращого розуміння того, що таке рефлексивний компонент особистості, ми вважаємо за необхідне розкрити суть поняття «рефлексія», що у перекладі з латинської означає «звернення назад».

Розпочнемо розглядати це поняття з точки зору філософії. Вперше термін «рефлексія» застосував Дж. Локк. На його думку, рефлексія є спостереженням (внутрішнім досвідом), якому розум піддає свою діяльність, та способом її вияву, внаслідок чого у розумі виникають ідеї цієї діяльності. Платон вважав, що рефлексія є поверненням суб'єкта до себе, після її виходу у свою протилежність. І. Кант зазначав, що рефлексія містить основу можливості об'єктивного порівняння уявлень одного з одним. Г. Гегель наголошує, що вона постає формою саморозгортання духу [8].

Отже, з точки зору філософії, рефлексія спрямована на усвідомлення людиною власних дій і вчинків, розкриття законів, що постають у об'єктивній дійсності. Особливе місце рефлексія займає у філософських працях з визначення специфіки духовного світу людини, її самосвідомості.



Психологічні дослідження рефлексії, на відміну від її філософського вивчення, мають порівняно невелику історію. Так, лише у 30-х рр. минулого століття А. Буземан сформулював психологічне визначення рефлексії як перенесення переживання із зовнішнього світу на себе. Цей науковець уперше запропонував виділити психологію рефлексії в самостійну галузь досліджень. Перший систематичний виклад філософських і психологічних уявлень про рефлексію здійснив у 1948 р. бельгійський філософ А. Марк у праці «Психологія рефлексії» [4].

Становлення психології рефлексії у вітчизняній науці пов'язане з дослідженнями Б. Ананьєва, П. Блонського, Л. Виготського, В. Давидова, Д. Ельконіна, С. Рубінштейна, І. Сеченова та ін., в яких рефлексія розглядалася як один із пояснювальних принципів організації і розвитку психіки людини.

Українська психолого-педагогічна наука також має напрацювання у контексті відповідної проблематики (М. Боришевський, С. Васьківська, С. Максименко, В. Моляко, О. Музика, В. Рибалка, В. Юрченко, Т. Яценко).

У сучасній психології ця проблема більш показана в дослідженнях прийомів структурування інформації, зворотних зв'язків у спілкуванні (Г. Андреева, Н. Богомолова, Т. Дріздзе, Л. Петровська); у соціально-психологічних теоріях (Е. Берн, В. Богусловський, Д. Льюїс, Дж. Хоманс), де рефлексія застосовується у вербально-комунікативних методах і особливостях інтеракції.

Останнім часом з'являються нові дослідження, присвячені проблемі рефлексії у процесі професійного самовизначення особистості та її розвитку на різних вікових етапах (М. Варбан, О. Вітківська, О. Ігнатювич, М. Келесі, М. Найдьонов, Л. Найдьонова, О. Старовойтенко, Т. Яблонська та ін.). Проте особливості рефлексивного компонента особистості інтелектуально обдарованих старшокласників залишаються ще недостатньо вивченими.

У межах педагогіки рефлексія досліджувалась К. Вербовою, І. Ворфоломеєвою, Л. Гапоненко, І. Ісаєвим, І. Казімірською, Б. Ковальовим, Ю. Кулаківською, Л. Перміною, Г. Сухобською та ін.

Дослідження вищезазначених авторів свідчать, що рефлексія є багатоаспектним явищем, оскільки її вивчення відбувається у різних напрямках: під час вивчення мислення, самосвідомості особистості, процесів комунікації та кооперації. На думку Я. Бугерко, існуючі підходи до розуміння походження і розвитку рефлексії умовно можна поділити на дві групи: 1) пізнання як феномен в мисленнєвій діяльності людини; 2) вивчення як специфічне утворення у структурі особистості [1].

С. Рубінштейн так описує роль рефлексії у житті: «Вона ніби зупиняє неперервний процес життя і виводить людину за його межі. Людина наче займає позицію над життям. Це вирішальний поворотний момент. Тут починається шлях до душевної спустошеності, нігілізму, морального скептицизму, цинізму (або в менш гострих формах до моральної нестійкості), або інший

шлях – до побудови морального людського життя на новій, свідомій основі. З появою рефлексії пов'язане філософське осмислення життя» [9].

На думку О. Кузьміної, рефлексія забезпечує пошук особистісного смислу як засобу подолання перешкод у системі діяльності. Цей пошук здійснюється за допомогою аналізу багатьох цінностей. Кожна цінність співвідноситься з «Я» та конкретною ситуацією, переживається в цьому співвідношенні та завершується вибором однієї з них [7].

У дослідженнях, спрямованих на визначення особистісного аспекту рефлексії, здійснюється акцент на активізацію принципу саморозвитку особистості. Поняття «особистісна рефлексія» у цих дослідженнях розглядається в одному синонімічному ряду з поняттям «саморефлексія» (Н. Гуткіна, І. Бех, В. Зарецький та ін.) [11]. Цей аспект становить для нас науковий інтерес.

О. Герасимова у дослідженнях, присвячених визначенню особистісного аспекту рефлексії, робить акцент на активізації принципу саморозвитку особистості. Згідно з цим визначається рефлексія, що забезпечує самоорганізацію й самообілізацію особистості у різних умовах її існування. Рефлексивні вміння виступають як процес осмислення особистісних змістів (образів особистості, з якими ототожнює себе «Я»), що призводить до їх поступальних змін та породжує новоутворення особистості [2].

Не менш важливим для нашого дослідження є розгляд рефлексивної здатності як своєрідної форми організації ментального досвіду людини, що викладено у працях М. Холодної [13]. Дослідниця виділяє три рівні такого досвіду: когнітивний, метакогнітивний та інтенційний ментальний досвід.

Ще одним важливим напрямом досліджень рефлексивних процесів є співвіднесеність їх з «Я-концепцією» людини. Т. Кисліцина виділяє такі параметри організації рефлексивних процесів самосвідомості людини: 1) самооцінка; 2) ступінь диференційованості «Я-концепції»; 3) рівень інструментальності «Я-концепції», що передбачає відкритість особистості до нових ситуацій та високий рівень саморефлексії [6].

Отже, ми вважаємо, що рефлексивний компонент особистості – це оціночний компонент, який забезпечує розуміння й аналіз думок, почуттів і мотивів та містить саморефлексію, спрямовану на осмислення особистістю себе, власної поведінки, дій та вчинків.

Як зазначає О. Халабузар, під час рефлексивного процесу одночасно відбувається декілька процесів: емоційна оцінка, намагання зрозуміти власні мотиви вчинків, розробка стратегії поведінки (базується на мотивах учня) [12].

Ми вважаємо, що визначальними складовими рефлексивності є самоставлення, самоінтерес, саморозуміння, самовпевненість, самоприйняття.

Самоставлення – ставлення людини до себе, що виражається в самоповазі. Самоставлення свідчить про наявність відповідного рівня суб'єктивності учня під час вибору та засвоєння профілю навчання.



Самоінтерес (потреба і мотиви самоусвідомлення) – це внутрішнє переживання, суб'єктивне ставлення до себе. Очікування позитивного ставлення значущих людей до себе.

Саморозуміння (самопізнання) – це здатність знаходити причини свого психічного стану, дій, учинків.

Самовпевненість – це вміння керувати своїм «Я».

Самоприйняття (самоорганізація) – це розуміння себе й своїх учинків, їх причини [10].

Для дослідження рефлексивного компонента особистості інтелектуально обдарованих старшокласників ми використали тест-опитувальник самоствавлення В. Століна, оскільки він містить вищевказані складові. Інтелектуальна обдарованість визначалася за допомогою тесту структури інтелекту Р. Амтхауера та комп'ютерної системи тестування, розробленої О. Буровим для оцінювання інтелектуальних особливостей учнів.

Мета нашого дослідження – експериментальне вивчення психологічних особливостей розвитку рефлексивного компонента особистості інтелектуально обдарованих старшокласників.

Основним завданням є визначення рівня розвитку рефлексивного компонента інтелектуально обдарованих старшокласників.

Для реалізації мети і завдання дослідження було проведено тестування учнів 8–11-х класів гімназії «Оболонь» міста Києва з метою визначення рівня розвитку інтелектуальних здібностей учнів та рівня розвитку рефлексивного компонента їх особистості.

До групи інтелектуально обдарованих старшокласників зараховано учнів, які отримали високі показники IQ за результатами тесту Р. Амтхауера. Для учнів 8-х класів середнє значення інтелекту становить від 75 до 110 балів, 9-х класів – від 90 до 125, 10-х класів – від 95 до 130 балів [3]. Учні, які мають вищі показники вважаються високо інтелектуальними, а ті, які набрали менше балів – з низьким інтелектом.

Показники самоствавлення за опитувальником В. Століна відображають складові рефлексивного компонента особистості: інтегральне позитивне самоствавлення, повагу до себе, аутосимпатію, ставлення інших, близькість до себе, самовпевненість, самоприйняття, самопослідовність, самозвинувачення, самоінтерес, саморозуміння.

За результатами дослідження визначальним показником самоствавлення серед інтелектуально обдарованих старшокласників виявилось ставлення інших (70,4 %), значущими також є близькість до себе (69,2 %) та самовпевненість (69,2 %), актуальним є самоінтерес (67,7 %) та самоприйняття (65,9 %). Найменш вираженим є саморозуміння (41,7 %).

У результаті кореляції було встановлено, що існує зв'язок (на рівні значущості $p < 0,05$) між рівнем розвитку інтелекту та самозвинуваченням. Чим вищий показник IQ, тим більш виражене самозвинувачення. Найвний також обернений зв'язок (на рівні значущості $p < 0,05$) між рівнем розвитку інтелекту та близькістю до себе. Чим вищий IQ, тим менш вираженою є близькість до себе.

Цікавим є те, що результати тестування учнів із середнім та низьким IQ характеризуються повною відсутністю цих зв'язків; нульовою виявилася кореляція показників IQ та самозвинувачення.

Щодо визначальних складових рефлексивності, то в інтелектуально обдарованих старшокласників середні показники з кожного з них мають такі значення: позитивне самоствавлення (68,5 %), самоінтерес (67,7 %), саморозуміння (41,7 %), самовпевненість (69,2 %), самоприйняття (65,9 %).

Старшокласники зі середніми та низькими показниками IQ мають такі значення складових рефлексивності: позитивне самоствавлення (56,5 %), самоінтерес (73,1 %), саморозуміння (45,9 %), самовпевненість (58,2 %), самоприйняття (65,2 %).

Звідси випливає, що незалежно від інтелектуального розвитку рівень самоприйняття та саморозуміння приблизно однаковий, більш самовпевнені та мають більш позитивне самоствавлення учні з високим IQ, а самоінтерес вищий в учнів з середнім та низьким IQ.

Отже, беручи до уваги визначальні складові рефлексивності, можемо зробити висновок, що у результаті нашого дослідження високий розвиток інтелекту немає значущого зв'язку із самоствавленням, самоінтересом, саморозумінням, самовпевненістю та самоприйняттям, але існує достовірний зв'язок між IQ та самозвинуваченням і близькістю до себе.

На нашу думку, перспектива розвитку рефлексивних умінь обдарованих старшокласників полягає у сприянні пізнання ними себе та власних здібностей, що буде мати позитивний вплив на особистісний розвиток.

Використані літературні джерела

1. Бугерко Я. М. Динаміка різновидів рефлексії у модульно-розвивальному навчальному циклі [Текст] / Я. М. Бугерко // Психологія і суспільство. – 2002. – № 3–4. – С. 142–159.
2. Герасимова О. І. Рефлексивні уміння як форма теоретичної діяльності майбутнього вчителя, спрямованої на самопізнання / О. І. Герасимова. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journal.kdpu.edu.ua/pedag/article/view/175>
3. Дружинин В. Н. Психология общих способностей [Текст] / В. Н. Дружинин. – М.: Наука, 1994. – 399 с.
4. Карпов А. В. Психология рефлексивных механизмов деятельности: монография [Текст] / А. В. Карпов. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – 424 с.
5. Карпов А. В. Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики [Текст] // Психологический журнал. – 2003. – Т. 24. – № 5. – С. 45–57.
6. Кислицына Т. А. Организация рефлексивных процессов в самовоспитании студентов [Текст] / Т. А. Кислицына // Проблемы логической организации рефлексивных процессов. – Новосибирск: Наука, 1986. – С. 196–197.



7. Кузьмина Е. И. Психология свободы: теория и практика [Текст] / Е. И. Кузьмина. – СПб.: Питер, 2007. – 336 с.

8. Роменець В. А., Маноха І. П. Історія психології ХХ століття: навч. посібн. [Текст] / В. А. Роменець, І. П. Маноха; вст. ст. В. О. Татенка, Т. М. Титаренко. – 2-ге вид., стереотип. – К.: Либідь, 2003. – 992 с.

9. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии [Текст] / С. Л. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1976. – 416 с.

10. Столин В. В., Пантилеев С. Р. Опросник самоотношения [Текст] // Практикум по психодиагностике: Психодиагностические материалы. – М., 1988. – С. 123–130.

11. Турчин Т. Особистісна рефлексія як предмет психології [Текст] / Т. Турчин. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.interklasa.pl/portal/dokumenty/r_mowa/strony_ukr02/psychologia/refleksja.htm

12. Халабузарь О. А. Базовые характеристики рефлексивного компонента технологии формирования культуры логического мышления [Текст] / О. А. Халабузарь // Культура логического мышления. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://oxakhalabuzar.blogspot.com/2008/06/blog-post_7073.html

13. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования [Текст] / М. А. Холодная. – М.–Томск: Барс, 1997. – 392 с.

